

Світлана МАРТИНЕНКО,
завідувач кафедри початкової освіти
та методик гуманітарних дисциплін,
доктор педагогічних наук, професор
Київського університету імені Бориса Грінченка

Особливості індивідуального підходу до учнів у навчально-пізнавальній діяльності

Немає і не може бути абстрактного учня... Мистецтво й майстерність навчання й виховання полягає в тому, щоб, розкривши сили та можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці...

В.О. Сухомлинський

Кожна дитина особлива і неповторна, як і кожна доросла людина...

О.Я.Савченко

Сучасне глобалізоване суспільство переживає докорінну зміну підходів до оновлення освіти, що зумовлює переорієнтацію на визнання людини як найвищої цінності. Перевороти в суспільній свідомості, ставленні людства до освітньої сфери викликали появу нової компетентнісної парадигми освіти, спрямованої на особистість, в основу якої покладено підтримку дитини в її саморозвитку, пильну увагу до її індивідуальності. Одна з провідних тенденцій реформування системи освіти — гуманізація її змісту, форм і методів навчання, діагностування пізнавальних інтересів кожного учня, створення ситуацій, коли він зможе самореалізуватися. За таких умов визначаються пріоритетні педагогічні принципи, так звані "мости, що з'єднують теоретичні уявлення з практикою" [1, с. 98].

Постійне спілкування з учителями-практиками, власний педагогічний досвід, аналіз результативності проходження практики студентами — майбутніми вчителями початкової школи засвідчили, що під час професійної діяльності педагоги зазнають певних труднощів в організації та проведенні навчально-пізнавальної діяльності учнів початкової школи.

До типових труднощів належать:

- проведення науково-методичної роботи;
- труднощі особистісного та міжособистісного характеру;
- труднощі під час взаємодії "вчитель — учень", "учитель — батьки";
- здійснення індивідуального підходу до учнів;
- упровадження перспективних педагогічних технологій (в т.ч. ІКТ);
- проведення педагогічного діагностування.

Як бачимо, серед цього переліку зустрічається й проблема *індивідуального підходу до учнів молодшого шкільного віку*. Результати психолого-педагогічних спостережень і опитувань переконують, що навіть учителі зі значним педагогічним стажем і досвідом роботи зазнають неабияких труднощів, здійснюючи індивідуальний підхід до вихованців. Не секрет, що впродовж тривалого періоду розвитку системи початкової освіти (30-ті — 90-ті роки ХХ ст.) широкого впровадження набули колективні (групові) форми навчання і виховання особистості, спрямовані на реалізацію завдань, які випливали з потреб суспільства та колективного розвитку, і не враховували індивідуальних особливостей учасників навчально-виховного процесу. Вчитель початкової школи у професійній діяльності більше уваги надавав формуванню учнівського колективу, працював із класом загалом або з найбільш активними учнями. Нівелювалися індивідуальні особливості, здібності, потреби та можливості особистості, не завжди визнавалася власна точка зору на ту чи іншу проблему, ігнорувалася будь-яка самостійність.

На початку ХХІ ст. в умовах удосконалення вітчизняної системи освіти, її демократизації та гуманізації надаємо пріоритетного значення індивідуальному формуванню та розвитку особистості, передбачаючи досконале володіння інформацією про індивідуальні відмінності та особливості дітей однієї вікової категорії, їх навчальні стилі, підходи у вихованні.

Реалізація зазначеного передбачає досконале володіння вчителями початкової школи вмінням здійснювати індивідуальний підхід до учнів, тобто таку "організацію навчально-виховного процесу, за якої вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні психологічні особливості школярів, рівні розвитку їхніх здібностей і нахилів" [3, с. 43]. Йдеться, в першу чергу, про своєрідність їхніх відчуттів, сприймання, уваги, мислення, пам'яті, уяви, особливості інтересів, нахилів, здібностей, темпе-

раменту і рис характеру. Наголошуємо на тому, що вчителям варто відрізнити індивідуальний підхід, що передбачає врахування особливостей кожного учня у межах одного колективу, від диференціації, за якої школярі групуються на підставі певних ознак і якостей для спеціального навчання (класи вирівнювання, класи з поглибленим вивченням окремих дисциплін тощо).

Підтримуємо думку О.Я.Савченко, яка справедливо зазначає, що "визнання особистості дитини та дитинства загалом є найвищою цінністю навчально-виховного процесу і загальнолюдською цінністю – найбільш значуща ознака гуманістичного мислення вчителя" [5, с. 32]. Безперечно, основні мотиви педагогічної діяльності – це турбота про щастя дитини, шире прагнення сприяти успішному протіканню дитинства.

З огляду на актуальність порушеної проблеми у запропонованій статті ставимо за мету визначити чинники, які дієво впливають на ефективність здійснення вчителями початкової школи індивідуального підходу до учнів, подати програму вивчення та структуру характеристики учнів.

Умовно класифікуємо чинники на три групи, виокремлюючи індивідуальні психологічні особливості дітей; успішну організацію та здійснення індивідуального підходу завдяки сформованим умінням учителя; диференціацію й індивідуалізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів. Зупинимось детальніше на їх характеристиці.

1. *Врахування та облік індивідуальних психологічних особливостей дітей:*

- природні задатки та акцентуалізація типів характеру;
- вчинки та дії особистості, щоденна поведінка;
- спостереження за вчинками та діями учнів, результатами їхньої навчальної діяльності, збір відповідної інформації;
- аналіз зібраної інформації та формування на її основі висновків про загальний розвиток особистості, рівні сформованості окремих психічних властивостей, причини відхилень у розвитку, допущення навчальних помилок;
- вибір та визначення педагогічного впливу, спрямованого на ліквідацію виявлених відхилень;
- реалізація у навчально-виховному процесі педагогічного впливу.

2. *Успішна організація та здійснення індивідуального підходу завдяки сформованим умінням учителя:*

- аналізувати інформацію про способи її застосування (на етапі підготовки до проведення уроку);
- передбачати інтелектуальний розвиток дитини під час засвоєння нею конкретного навчального змісту (на підготовчому етапі уроку);

– визначати психологічну причину труднощів, які відчуває учень під час засвоєння конкретного навчального матеріалу;

– підбирати психологічно обґрунтований адекватний вид корекції для подолання наявних труднощів, помилок у вирішенні навчальних завдань;

– спонукати учнів за допомогою додаткової інтелектуальної діяльності, стимулювати їх до самостійного пошуку знань, що засвідчує вміння вчителя проектувати власну професійну діяльність на етапі організації пізнавальної діяльності школярів.

3. *Диференціація та індивідуалізація навчально-пізнавальної діяльності учнів:*

– диференціація за рівнем складності завдань на всіх етапах уроку;

– диференціація за рівнем самостійності учнів на всіх етапах засвоєння навчального матеріалу;

– диференціація за обсягом змісту завдань на всіх етапах програми (ці види диференціації деякі вчителі застосовують лише епізодично, а не на всіх етапах засвоєння навчального матеріалу);

– диференціація на всіх етапах засвоєння навчального матеріалу, вдаючись до керівництва.

Переконані, що врахування виокремлених чинників уможливить ефективність здійснення педагогом індивідуального підходу, визначить його дієвим інструментом суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Вивчаючи дитину в процесі педагогічної діяльності, застосовуючи для цього наукові методи, інтегруючи згодом усю інформацію про неї, вчитель формує особистість дитини. Але це не може бути повним її розумінням, все значно складніше. Педагог має не просто вивчати, а зрозуміти учня. У цьому контексті розуміння – результат інтелектуальних, емоційних і моральних зусиль учителя. Шлях до розуміння особистості учня починається з його пізнання, виявлення індивідуальних особливостей, можливостей та інтересів. Спрацьовує прямо пропорційна залежність: учитель тим краще розуміє дитину, чим більше дізнається про неї.

Наступний важливий момент – осмислення інформації про учня, яке реалізується завдяки аналізу діагностичної інформації, її систематизації, виявлення проблем та встановлення причиново-наслідкових зв'язків, які вибудовуються на основі співвідношень "педагогічна мета → індивідуальні особливості учня → педагогічні засоби", екстраполяції висновків учителя тощо. Зазначені дії дають змогу педагогові проникнути у внутрішній світ учня, прийняти його позицію і з цієї позиції пояснити проблеми дитини, відкрити для себе причини та значення її вчинків. Уся ця складна діяльність здійснюється за допомогою не лише логіки, а й почуттів. У цьому випадку дуже важливо, щоб учитель зміг

емоційно ідентифікувати себе з дитиною, проникнутися бажанням допомоги їй подолати труднощі, побачити позитивні риси її характеру. Без цього неможливо навчитися визнавати й розуміти індивідуальність учня.

Водночас важливо пам'ятати, що розуміння може мати різноплановий характер і бути або оціночним, або емпатійним. У підґрунтя розуміння покладено різні мотиви діагностичної діяльності: дізнатися і зрозуміти, ким є учень, щоб надати йому певний ярлик або перевести до іншого класу для виправлення, або зрозуміти, щоб допомогти подолати неприємності та вирішити проблеми. Окрім того, оціночне розуміння засноване на соціально-перцептивному образі (стереотипі), сформоване в педагога у процесі рольового спілкування з учнями. Наприклад, учитель знає й оцінює учня як здібного або як нездібного. Ці стереотипи є своєрідним ракурсом сприйняття та розуміння дитини. Під час емпатійного розуміння, навпаки, педагог діє завжди за принципом "тут і тепер", пробуючи проникнути у внутрішній світ учня і побачити дійсність його очима: "розуміти дітей – означає стати на їх позицію" (Ш.О.Амонашвілі); "подивитися на все очима свого дитинства" (Є.М.Ільїн); "постійно навчатися дивитися на себе очима дітей" (І.П.Іванов).

Процес вивчення індивідуальних особливостей учнів має відбуватися за умови дотримання певних правил, а саме:

– вивчення особистості необхідно спрямовувати на виявлення особливостей фізичного, психічного та соціального розвитку конкретного вихованця;

– дослідження процесів розвитку школярів має тривати впродовж усього навчання в початковій школі;

– потрібно виявляти не лише існуючий рівень розвитку конкретної особистості, а й прогнозувати його з урахуванням "зони найближчого розвитку";

– вивчення особистості школярів та колективу класу потрібно спрямовувати на вирішення конкретних педагогічних завдань;

– вихователь у процесі вивчення учнів має бути словнений педагогічного оптимізму щодо їх розвитку та соціально-психологічного зростання;

– вивчення учнів має охоплювати всі аспекти їх фізичного, психічного та соціального розвитку;

– діагностичні методики вивчення учнів і шкільних колективів необхідно застосовувати відповідно до вікових особливостей;

– дослідження соціально-психічного розвитку варто здійснювати в природних умовах навчально-виховного процесу;

– дослідження мають бути систематичними й охоплювати всіх учнів;

– вивчення учнів поєднують з виховним впливом на них, зокрема, акцентують увагу на позитивних, а не негативних рисах характеру та поведінки.

Методи вивчення учнів та учнівських колективів поділяють залежно від:

а) характеру участі в них школярів: пасивні (спостереження, кількісний та якісний аналіз результатів діяльності) й активні (анкетування, тестування, соціометричні вимірювання, проєктивні);

б) часу проведення: одномоментні (анкетування, тестування тощо) та тривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод тощо);

в) місця проведення: шкільні (класні та поза-класні) й лабораторні;

г) їх сутності: неекспериментальні (спостереження, анкетування, бесіди, аналіз продуктів діяльності), діагностичні (тести, ранжування), експериментальні (природні та лабораторні експерименти), формуючі методи.

У практичній діяльності вивчення учнів молодшого шкільного віку здійснюють за орієнтовними програмами. Пропонуємо Вашій увазі деякі з них.

Програма вивчення та структура характеристики учнів

1. Демографічні відомості: прізвище, ім'я та по батькові; день, місяць, рік народження; прізвище, ім'я, по батькові матері та батька, їх професія, місце роботи, посада, домашня адреса, телефон.

2. Умови розвитку і виховання в сім'ї: склад сім'ї, матеріально-побутові умови, вплив батьків на виховання дитини, їх психолого-педагогічна культура, ставлення до школи.

3. Рівень фізичного розвитку: стан здоров'я, володіння санітарно-гігієнічними навичками, спортивні інтереси, потреби.

4. Моральні якості: загальний рівень морального розвитку; знання морально-етичних норм і правил; рівень сформованості вмінь і навичок у моральній поведінці, співвідношення їх із загальнолюдськими та національними морально-духовними цінностями; соціально-моральний статус у колективі; рівень та особливості спілкування з молодшими дітьми, ровесниками й старшими; рівень сформованості почуттів патріотизму та національної гідності; рівень правової й екологічної культури, здатність до самооцінки; особливості вияву дисциплінованості, відповідальності, совісті, соціальної зрілості й активності, милосердя, гуманізму.

5. Інтелектуальний розвиток: загальний розумовий розвиток, рівень інтелекту, потенціальні розумові можливості, інтереси, схильності; ставлення до навчальної діяльності; сформованість мотивів навчання; рівень володіння методами і прийомами самостійної пізнавальної діяльності; успішність, відповідність її розумовим можливостям.

6. *Трудове виховання*: ставлення до праці, мотиви трудової діяльності; сформованість умінь і навичок у різних видах праці; соціальні інтереси праці; загальна культура різних видів праці (фізичної, розумової); інтереси й здатність до певних видів професійної діяльності, рівень і стійкість професійної орієнтації.

7. *Естетична вихованість*: сформованість естетичних почуттів та вмінь, інтереси й схильності до різних видів мистецтв; здатність творити прекрасне в повсякденній діяльності.

8. *Психічний розвиток*: потреби та рівень сформованості уваги, відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, почуттів, культури мовлення, волі; особливості характеру; здібності; темперамент.

9. *Особливості впливу біологічного та соціального чинників* на розвиток особистості учня. Особливі випадки впливу на вихованця, його наслідки.

10. *Загальні психолого-педагогічні висновки*: позитивні якості особистості з огляду на всебічний та гармонійний її розвиток; недоліки і складнощі у соціально-психологічному становленні вихованця, їх причини і засоби подолання; рекомендації щодо індивідуального підходу та виховних заходів впливу.

Систематизація результатів вивчення особистості учнів. Процес вивчення учнів – складний і відповідальний, його результати мають бути основою для планування та проведення навчально-виховної роботи з ними, а також її координації з учителями, батьками. Отже вчитель початкової школи покликаний ретельно й систематично фіксувати результати вивчення особистості учнів і колективу класу. Це – своєрідний банк відомостей про рівень й особливості фізичного, психічного і соціального розвитку кожного учня, доступний усім, хто займається навчально-виховною роботою з конкретними учнями.

Фіксування результатів вивчення учнів початкової школи можна здійснювати двома способами, а саме:

– у загальному зошиті на кожного учня відводять 2–3 сторінки і періодично фіксують дані про його психічний і соціальний розвиток;

– створюється google-документ, до якого педагог може вносити нову інформацію про учня в режимі online;

– використовуючи картку потенційного розвитку учня, яка дає змогу дотримуватися вимог програми, спостерігати за динамікою розвитку особистості.

З історії розвитку диференційованого та індивідуального підходу

Хочете дізнатися, на які типи поділяв учнів Я.А.Коменський? Гортаючи сторінки "Великої дидактики" Я.А.Коменського, ми з'ясували, що

видатний педагог поділяв учнів на такі типи: з гострими здібностями і тупі, гнучкі та піддатливі, тверді та вперті; одні прагнуть до знань заради знань, інші – захоплюються механічною роботою. У цій тричій подвійній низці здібностей Я.А.Коменський виділяє шість підгруп.

По-перше, є учні з гострим розумом, які прагнуть до знань і піддатливі, порівняно з іншими, вони дуже здібні у навчанні, їм нічого не потрібно, крім "наукової їжі".

По-друге, є діти, які мають гострий розум, але повільні, хоча слухняні, через те вони потребують постійного контролю вчителя.

По-третє, є учні з гострим розумом і прагненням до знань, але вони неслухняні та вперті.

По-четверте, є діти слухняні та допитливі у процесі навчання, але повільні та мляві.

По-п'яте, є учні тупі, до того ж байдужі та мляві. Їх ще можна виправити, головне, щоб вони не були впертими.

На останньому місці перебувають тупі учні, що мають злісну натуру: здебільшого вони безнадійні... Безплідний ґрунт, на думку Катона, не варто обробляти.

Сутність зазначеного зводиться до такого вислову Плутарха: "Якими діти народжуються, це ні від кого не залежить, але щоб вони шляхом правильного виховання стали хорошими – це у нашій владі". Так, у *нашій владі*, зазначає філософ, адже "садівник із будь-якого живого коріння вирощує дерево, застосовуючи саме своє мистецтво садівництва" [2, с. 309–311].

Таким чином, нами зроблена певна спроба проаналізувати особливості здійснення вчителем початкової школи індивідуального підходу до учнів, запропоновано чинники, які впливають на ефективність цього процесу, звернено особливу увагу на з'ясування індивідуальних особливостей молодших школярів за допомогою орієнтовної програми вивчення їхньої особистості.

Література

1. Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 192 с.
2. Коменський Я. А. Великая дидактика / Я.А. Коменский / Избр. пед. соч. – М., 1982. – Т. 1. – 656 с.
3. Лекції з загальної педагогіки: навч. посіб. / С. М. Мартиненко, Л. Л. Хоруша. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. – 136 с.
4. Мартиненко С. М. Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи: навч.-метод. посіб. / С. М. Мартиненко. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2010. – 264 с.
5. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти / О. Я. Савченко. – К. : СПД "Цудзиневич Т.І." – 2007. – 204 с.
6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю. – К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.